
**MTA Law Working Papers
2023/12**

**Egy jogegységesítés látszólagos szükségességéről – Gondolatok
a Kúria 4/2022. (Jpe.IV.60.012/2022/12) számú jogegységi
határozatának falfirka tartalmára vonatkozó rendelkezéséről**

Tahin Szabolcs

ISSN 2064-4515

http://jog.tk.mta.hu/mta_lwp

*Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Kutatóhely
HUN-REN Centre for Social Sciences – MTA Centre of Excellence*

EGY JOGEGYSÉGESÍTÉS LÁTSZÓLAGOS SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL – GONDOLATOK A KÚRIA
4/2022. (JPE.IV.60.012/2022/12) SZÁMÚ JOGEGYSÉGI HATÁROZATÁNAK FALFIRKA
TARTALMÁRA VONATKOZÓ RENDELKEZÉSÉRŐL²

Bevezetés

A 2020. április 1-én bevezetett „korlátozott precedensrendszer” az utóbbi idők egyik legnagyobb kihívása elé állította a hazai jogéletet. Bár a jogalkotó számos rendelkezést alkotott, e parancsok legfeljebb a kezdő lépést adhatták meg a precedensrendszer megteremtéséhez. Tekintve, hogy e változások átfogóan érintik a jogi gondolkodásunkat, kiemelt figyelmet kell fordítani azokra a kontextuális jelenségekre is, amelyek az élő jogot legalább annyira meghatározzák, mint az írott jog. Nálunk ugyanis hiányoznak a precedens alapú gondolkodás hagyományai és habituális alapjai, az egy olyan kulturális szövedékbe íródik bele, amely nem hasonlítható az angolszász változathoz. Félő tehát, hogy a hazai precedensrendszer alakulását, formálódását továbbra is azok a beidegződéseink irányítják, amelyek magunk mögött hagyására e jogi változásokat bevezettük.

A precedensrendszer bevezetésének egyik indoka az volt, hogy a hazai ítélkezésből végleg kikerüljenek azok a felsőbbirósági elvi-irányítási eszközök, amelyek igazgatási természetűek, nem ítélkezési tevékenységen alapulnak, ezáltal a bíróságok működésére felülről lefelé hatnak.³ Az ilyen eszközök ugyanis nem férnek össze a bíróságok jogállami szerepével.⁴ A hazai precedensrendszer továbbra is erős eszközöket ad a Kúria kezébe, de a hangsúly a jogegységesítő tevékenységre helyeződött át, ami nem azonos az előre meghatározott tartalmú, jogalkotásszerű iránymutatásokkal. A precedensrendszer más logika alapján működik: miután az argumentatív/diszkurzív mezőben zajló ítélkezés során kiérlelődtek az egymással ellentétes jogértelmezések, a felsőbbiróság feladata arra korlátozódik, hogy ezt az ellentétet feloldja. Az ezzel ellenkező irányú gondolkodás a szocialista hagyományhoz kapcsolódik, ahol a felsőbbirósági aktusok egyfajta jogalkotási tevékenységként előre meghatározták a későbbi ítélkezés irányát.⁵

Jelen tanulmány erre a nemkívánatos logikára mutat rá a Kúria Jogegységi Panasz Tanácsának (a továbbiakban: Jogegységi Tanács) 4/2022. szám alatt közzétett jogegységi határozatában (a továbbiakban: JEH). Nem állítom, hogy e jelenség alapvonása lenne a Jogegységi Tanács eljárásának, de indokoltnak tartom, hogy a precedensrendszer formálódása során minden olyan lépésre rámutassunk, amelyet rossz irányba tettünk meg. Osztovits András korábbi tanulmánya a „Jó irányba tett rossz lépés” alcímet viselte, ennek részemről történő elferdítése szándékos.⁶ Úgy vélem ugyanis, hogy a JEH 3. pont harmadik bekezdésének elfogadása még a jogbiztonságot sem szolgálja, ehelyett irányítási jellegű eszközzel olyan területre avatkozik be, amely sérti a bírói függetlenséget, nem fér össze a precedensrendszerrel és végső soron az Alaptörvény 28. cikke szerinti közjő szolgálatával sem. Nem minden esetben

¹ Bíró (Zalaegerszegi Járásbíróság), doktorandusz (KRE ÁJK DI).

² A tanulmány a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán működő Jog és Jogállamkutatócsoport tevékenységének részeként készült.

³ Ennek kritikájáról lásd BENCZE Mátyás: A magyar legfőbb ítélkezési fórum jogegységesítő szerepének jogszociológiai dilemmái. *Jogesetek Magyarázata*, 2012/4.

⁴ VARGA ZS. András: Tíz gondolat a jogegységről és a precedensrendszerről. *Magyar Jog*, 2020/2. 4. pont.

⁵ ZÓDI Zsolt: A korábbi esetekre történő hivatkozások mintázatai a magyar bíróságok ítéleteiben. *MTA Law Working Papers* 2014/01, 20-21.

⁶ Itt a szerző egy korábbi tanulmányának címére utalok, amelyben precedensrendszer hazai bevezetésével kapcsolatos aggályait fogalmazta meg. OSZTOVITS András: Törvénymódosítás a bírósági joggyakorlat egységesítése érdekében - a jó irányba tett rossz lépés? *Magyar Jog*, 2020/2.

kell a jogegységesítés eszközével élni, előfordulhat ugyanis, hogy ennek szükségessége csak látszólagos.

A JEH rendelkező rész 3. pont második bekezdése és indokolása

A Kúria Jogegységi Tanácsa által 2022. november 14-én közzétett JEH rendelkező része 3. pontjának második bekezdése az alábbiakat rögzíti:

„A falfirka esetében közömbös a vagyontárgyra felvitt ábrázolás tartalma, mibenléte, célja, önmagában a vagyontárgy felületén való elhelyezés ténye képez minősített esetet.”

A JEH indokolásának fenti ponthoz kapcsolódó releváns részei az alábbiak:

[77] A Jogegységi Panasz Tanács mindezzel összhangban megerősíti a Kúria korábbi határozataiban megjelenített következő álláspontot.

[78] A büntető anyagi jog alkalmazhatósága szempontjából egyedül az irányadó tényállás szerinti magatartásnak van jelentősége, amellyel az elkövető számára idegen vagyontárgy károkozással járó megváltoztatását valósította meg.

[79] Idegen vagyontárgy megrongálásával kárt okozni pedig szükségképpen mások jogát sértő, ezért a Btk. 4. § (2) bekezdése szerint társadalomra veszélyes tevékenység. Ilyenként, mint a Büntető Törvénykönyvben tilalmazott magatartás a véleménynyilvánítás szabadsága gyakorlásának módjára vonatkozó törvényi korlát.

[80] A Btk. 4. § (1) bekezdése határozza meg a bűncselekmény fogalmát: Bűncselekmény az a szándékosan vagy - ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli - gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli.

[81] Mindezek alapján a rongálás tényállásszerűsége a magatartás okától és céljától független. Ha az elkövető magatartásának az indoka a véleménynyilvánítás szabadságára történő hivatkozás, akkor sem hagyható figyelmen kívül az idegen dolog tulajdonosának a tulajdona sérthetlenségéhez (érintetlenségéhez) való joga.”

A rendelkező rész 3. pont második bekezdésének hiányzó ítélezési „előtörténete”

A JEH-ot a Jogegységi Tanács a Btk. 371. § (2) bekezdése b) pont ba) alpontjában meghatározott falfirka elhelyezésével elkövetett, szabálysértési értékhatárt meg nem haladó kárt okozó rongálás vétségének elkövetési tárgya és a rongálással okozott kár meghatározása kérdésében tette közzé. E „hivatalos cím” azonban megtévesztő, mert a rendelkező rész nem csak e két tárgykörben fogalmaz meg jogegységi döntést, hiszen a 3. pont a falfirka tartalmának megítélésére is iránymutatást ad. Annak ellenére, hogy a legfőbb ügyésznek ilyen tárgyú előzetes döntéshozatali indítványa nem volt. Amellett, hogy a JEH hivatalos címe a falfirka tartalmára nem utal, az rendszertanilag sem kapcsolódik a címben megjelölt másik két tárgykörökhöz. A két előbbi kérdés ugyanis a Btk. anyagi jogi szabályát értelmező dogmatikai kérdés, míg a falfirka tartalma egy alapjogi szempontból releváns, a Btk. alaptörvény-konform értelmezésével kapcsolatos kérdés. Megtévesztő ezért az JEH Indokolásának [77] bekezdésének „*mindezzel összhangban megerősíti*” fordulata is. E retorikai fogással azt az érzetet kelti, mintha az elkövetés tárgyára és a falfirkával okozott kárra vonatkozóan leírt megállapításokhoz szervesen illeszkednének a falfirka tartalmára vonatkozó megállapítások.

A Jogegységi Tanács az eljárást a Bszi. 32. § (1) bekezdés a) pontja alapján folytatta le. A Bszi. e rendelkezése szerint jogegységi eljárásnak akkor van helye, „[h]a az egységes

ítélkezési gyakorlat biztosítása érdekében jogegységi határozat meghozatala, [...] szükséges, [...]”. A legfőbb ügyész a jogegységesítés szükségét azzal indokolta, hogy a *falfirka-bűncselekmény tárgya* és a *rongálással okozott kár megítélésben* az ítélkezési gyakorlat megosztott volt. E két tárgykörben a JEH a falfirka-bűncselekmények gyakorlatának széles körű jogalkalmazási előtörténetét mutatja be, hosszasan ismerteti az indítvány által felhozott, egymással ellentétes kúriai és alsóbíróági eseti döntéseket.⁷ A Jogegységi Tanács e megosztott gyakorlat egységesítése érdekében döntött úgy, hogy az elkövetés tárgya bármely vagyontárgy lehet (JEH rendelkező részének 2. pontja), illetve a rongálással okozott kár az állagsérelem során megváltozott állapot helyreállításának költségében állapítható meg (JEH rendelkező részének 4. pontja).

A JEH rendelkező részének 3. pontja tárgyában – *a falfirka tartalma, mibenléte, célja* – az indítvány azonban egyáltalán nem írt le rendes bírósági gyakorlatot: sem az alsóbíróági, sem a kúriai gyakorlatból nem hívott fel olyan eseti döntést, amely érintette volna a falfirka tartalmára vonatkozó jogkérdéseket. E tárgykörben tehát a legfőbb ügyész szerint sem volt olyan ellentétes gyakorlat, amelyet a jogegységi határozattal fel kellett volna oldani.

A falfirka tartalmára kizárólag a JEH IV. pontja jelenít meg ítélkezési előtörténetet. E rész a tulajdonhoz és szabad véleménynyilvánításhoz fűződő alapjogok alkotmánybíróági határozatokból kibontható tartalmát taglalja,⁸ és e két alapjog kollíziója feloldásának alkotmánybíróági gyakorlatát mutatja be.⁹ Ezért meglepő, hogy a JEH indoklása a falfirka-tartalomra vonatkozó jogi indoklását e fordulattal vezeti be: „[a] Jogegységi Panasz Tanács mindezzel összhangban megerősíti a Kúria *korábbi határozataiban* megjelenített következő álláspontot.”¹⁰ Az indoklás ugyanis egyetlen kúriai határozatot sem emelt ki, amely a JEH előképe lehetett volna.

Mindez azért különös jelenség, mert a Kúriának korábban már volt olyan határozata, amely ezt a kérdéskört érintette, de ezt az indoklás mégsem tartotta szükségesnek explicit módon kiemelni. Pedig a JEH indoklásának [78] és [79] bekezdései szó szerint megegyeznek a Bírósági Határozatok Gyűjteményében (BHGY) korábban Bfv.III.1408/2018/10. szám alatt közzétett ítélet (továbbiakban: Eseti Döntés) indoklásának [34] bekezdésével.¹¹

A JEH indoklása így szól:

[78] A büntető anyagi jog alkalmazhatósága szempontjából egyedül az irányadó tényállás szerinti magatartásnak van jelentősége, amellyel az elkövető számára idegen vagyontárgy károkozással járó megváltoztatását valósította meg.

[79] Idegen vagyontárgy megrongálásával kárt okozni pedig szükségképpen mások jogát sértő, ezért a Btk. 4. § (2) bekezdése szerint társadalomra veszélyes tevékenység.

Az Eseti Döntés indoklásának [34] bekezdése pedig így:

„A büntető anyagi jog alkalmazhatósága szempontjából egyedül az irányadó tényállás szerinti magatartásnak van jelentősége, amely az elkövetők számára kétségtelenül idegen vagyontárgy károkozással járó megváltoztatását valósította meg. Idegen vagyontárgy megrongálásával kárt okozni pedig szükségképpen mások jogát sértő, ezért a Btk. 4. § (2) bekezdése szerint társadalomra veszélyes tevékenység.”

Más azonosság is kimutatható a JEH és az Eseti Döntés között. A JEH [78]-[81] bekezdései elvi élel fogalmazzák meg, hogy a falfirka-bűncselekmények elkövetésekor a tulajdonhoz való

⁷ Vö.: JEH Indokolás [3]-[12].

⁸ JEH Indokolás [22]-[37].

⁹ JEH Indokolás [38]-[45].

¹⁰ JEH Indokolás [77]. A kiemelés tőlem származik.

¹¹ Megjelent: EBH2019. B.12. szám alatt.

alapjog minden esetben megelőzi a véleménynyilvánítás szabadságát. Az indokolás ezzel összhangban fogalmazza meg, hogy „[a] Büntető Törvénykönyvben tilalmazott magatartás a véleménynyilvánítás szabadsága gyakorlásának módjára vonatkozó törvényi korlát.” Illetve: „[h]a az elkövető magatartásának az indoka a véleménynyilvánítás szabadságára történő hivatkozás, akkor sem hagyható figyelmen kívül az idegen dolog tulajdonosának a tulajdona sérthetlenségéhez (érintetlenségéhez) való joga.” Továbbá: „[a] tulajdon sérelme minden esetben sérti a tulajdonos tulajdonhoz való alapjogát.”¹² A korábbi Eseti Döntés ratio decidendi-jének III. pontja pedig korábban éppen ezen lényegi tartalommal fogalmazta meg a JEH 3. pontjában rögzített elvi tartalmat. Eszerint: „a véleménynyilvánítás szabadsága a büntetőjogi felelősségre vonás általános akadályának nem tekinthető. Alapjoggyakorlásra hivatkozás önkényt nem igazolhat.”

A jogegységesítés logikája: az „utólagosság elve”

A korábbi jogirodalom már a precedensrendszer bevezetése előtt is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy egyetlen, a korábbi gyakorlattól eltérő határozat lehet-e olyan súlyú, hogy indokát adja egy jogegységi határozat meghozatalának.¹³ Adott esetben azonban egészen mással állunk szemben: a Kúria egyetlen, a falfirka tartalmát érintő határozatát (Eseti Döntés) emelte jogegységi szintre, anélkül, hogy lettek volna azzal konkuráló más eseti döntései.

Úgy vélem, hogy pusztán formál-logikai alapon is belátható, hogy a jogegység szükségessége kizárólag akkor merülhet fel, ha legalább kettő, egymással ellentétes eseti döntés áll rendelkezésre. Máskülönben nincs ellentétes joggyakorlat, mert a „joggyakorlat” maga a közzétett eseti döntés, amelyhez precedenselő fűződik. Természetesen nincs szabály arra, hogy hány eseti döntés kell ahhoz, hogy valamely jogértelmezés joggyakorlattá váljék, de annyi bizonyos, hogy a legfőbb ügyész előzetes döntéshozatali indítványa a két másik tárgykörben négy kúrai eseti döntést és számos alsóbírói ítéletet hívott fel a joggyakorlat megosztottságának bemutatására.

A Kúria egy másik jogegységi határozatában éppen azt emelte ki, hogy a jogegység szükségessége kizárólag egyedi ügyek kapcsán merülhet fel: „[...] a jogegység mindig a konkrét ügyekhez kapcsolódó fogalom és a Bszi. 32. § (1) bekezdése alapján lefolytatott jogegységi eljárás is az *egyedi ügyekben meghozott határozatokat* feltételez.”¹⁴ E megfontolás megerősíti azt az alapvetést, hogy a precedensrendszer alapköve az eseti döntés, ha azonban ilyen határozatok nélkül folyik jogegységi eljárás, éppen a precedensrendszer lényege sérül. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a jogegységesítés kulcsfogalma az *utólagosság*, és nem a joggyakorlat *előzetes* irányítása. A jogegységesítés logikájának kellő ítélkezési előtörténeten kell alapulnia, máskülönben a bíróságok ítélkezése valamiféle felülről irányított mechanizmus alapján kezd el működni. A hazai jogrend is ennek az elvárásnak kívánt megfelelni, amikor a precedensrendszer bevezetésével az ítélkezési tevékenység során született eseti döntések primátusa mellett köteleződött el. A precedensrendszer az egyedi döntések kötőerejét hangsúlyozza és idegen tőle a jogalkotási jellegű kötelező iránymutatások elfogadása. Ezt a szemléletet preferálta a Velencei Bizottság CDL-AD(2010)004 alapjelentése is, és kifejezetten poszt-szovjet megoldásnak tekintette a legfelső bíróságok elvi (tehát nem konkrét perekben hozott döntésekből kiolvasható), hanem jogalkotás-jellegű iránymutatásait (70-71. szakasz).¹⁵

¹² JEH Indokolás [81]-[82].

¹³ BLUTMAN László: Büntetőjogi jogegységi határozat a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésről. *Jogesetek Magyarázata* 2017/3. 4.1.

¹⁴ 2/2023. JEH (Jpe.IV.60.036/2022/11. szám), Indokolás [39]. Kiemelés tőlem.

¹⁵ Lásd erről részletesen: VARGA Zs. András: Tíz gondolat a jogegységről és a precedensrendszeréről. *Magyar Jog* 2020/3. 4 pontja.

Az utólagosság logikáját erősítik meg a Bszi. 32. §-ának az elmúlt három évben történt módosításai is. Korábban a jogegységi eljárásra két okból kerülhetett sor. Egyrészt, ha a (i) joggyakorlat továbbfejlesztése ezt szükségessé tette,¹⁶ másrészt (ii) elvi kérdésekben az egységes ítélkezési gyakorlat biztosítására volt szükség.¹⁷ Ehhez képest a rendelkezésből 2020. április 1-én a *joggyakorlat továbbfejlesztése* fordulat maradt el, majd a jogalkotó 2022. január 1-től az *elvi kérdés* fordulatot is elhagyta a jogszövegből. Úgy tűnik tehát, hogy a Jogegységi Tanács falfirka tartalommal kapcsolatos jogegységesítése nem a jogszabálmódosításból kiolvasható logikát követte. Ez a fajta jogegységesítés ugyanis bizonyosan a joggyakorlat „továbbfejlesztéséhez” hasonló eredménnyel jár. Abban az értelemben, hogy precedensek hiányában is kötelező iránymutatásul kíván szolgálni, amivel kizárólagosan meghatározza az alsóbb fokú bíróságok számára – de saját maga számára is – az ítélkezési irányt. Emellett a JEH több helyen is a módosítás előtti Bszi. fogalomhasználatával él. A jogegységesítést továbbra is elvi kérdésnek tekintette, erre utalnak az Indokolás [17], [19] és [57] bekezdései is, amelyek szerint a Jogegységi Tanács a JEH-al „elvi kérdéseket” válaszolt meg.

A tény- és ügyazonosság mint a jogegységesítés előfeltétele

A legfőbb ügyész az előzetes döntéshozatali indítványát részben a falfirka-bűncselekmény elkövetési tárgya kérdésében terjesztette elő. Az egységesítést igénylő jogkérdés lényegében az volt, hogy büntetőjogi értelemben mik a falfirka-terminus szemantikai kritériumai? Az értelmezési gyakorlat kezdetben a szűk értelemben vett falfirka-fogalom elfogadása mellett döntött (tudniillik, hogy a bűncselekmény *kizárólagfalra* követhető el),¹⁸ majd számos bírói döntés született más vagyontárgyakat is érintően, míg az Eseti Döntés már azt is kimondta, hogy a bűncselekmény elkövetési tárgya *bármely vagyontárgy* lehet.¹⁹ Tekintve, hogy az EBD2016.B.5. számú elvi döntés és a Kúria Bfv.II.398/2016/9. eseti döntései kizárták azt, hogy a bűncselekményt bármely más vagyontárgyra is el lehetne követni, az ellentétet a jogegység érdekében fel kellett oldani. Ezért a Jogegységi Tanács valamennyi olyan eseti döntés precedenserejét lerontotta, amelyek azon az állásponton voltak, hogy a falfirka bűncselekmény elkövetési tárgya kizárólag valamely épület fala lehet. Ennek megfelelően megállapította, hogy a Kúria Bfv.II.398/2016/9. számú határozatát, valamint a Fővárosi Törvényszék 23.Bf.V.5250/2015. számú, EBD2016.B.5. elvi bírósági döntését nem tartja követendőnek.²⁰

Úgy vélem, hogy a hazai precedensrendszerben a jogegységesítésnek valóban ez a feladata. Az egymásnak ellentmondó jogértelmezések kizárásával, a jogértelmezést kiszámíthatóvá kell tennie. Ez összhangban áll azzal, hogy a hazai eseti döntések az anyagi jogi/eljárásjogi szabályokat értelmező precedensnek tekinthetők, szemben az angolszász jogrenddel, ahol a precedens maga a jogforrás.²¹ Ezért a hazai jogrendben az *értelemezés* egységesítésére kell törekedni. A precedensrendszer bevezetése óta született jogegységi határozatok is szinte kivétel nélkül abból a célból születtek, hogy az ellentétes tartalmú döntések (értelmezések) között az erőviszonyokat felállítsák. E jogegységi határozatok - a közzétett eseti döntések gondos megjelölése mellett - több ízben mutattak rá arra, hogy valamely jogszabályi

¹⁶ Bszi. 32. § (1) bekezdés a) pont első fordulat.

¹⁷ Bszi. 32. § (1) bekezdés a) pont második fordulat.

¹⁸ Fővárosi Törvényszék 23.Bf.V.5250/2015. (közöttéve: EBD 2016.B.5), Kúria Bfv.II.398/2016/9. (közöttéve: BH2016. 325.).

¹⁹ Kúria Bfv.III.1408/2018/10. (közöttéve: EBH 2019.B.12).

²⁰ Indoklás [85] bekezdése.

²¹ E különbségről lásd: POKOL Béla: A bírói precedensjog. *Magyar Jog*, 2000/4., 201.

rendelkezésnek két (vagy több) *egymást kizáró* értelmezése önmagában sérti a jogbiztonságot, ezért állást kell foglalni abban, hogy melyik eseti döntés nem követendő.²²

A JEH 3. pontjának második bekezdése azonban nem illeszthető be ebbe a bináris logikába. Az alapjogok kollíziója ugyanis minden esetben – és ezt az Alkotmánybíróság számos döntésében megerősíti – egyedi mérlegelés eredményeként oldható fel.²³ Az egyedi mérlegelés doktrínája azonban fogalmilag kizárja, hogy a Jogegységi Tanács *előre* meghatározza, hogy a későbbiekben a bíróságoknak miként kell eldöntenie az előtte fekvő alapjogi érintettségű ügyet. A JEH 3. pont második bekezdése voltaképpen a szabad véleménynyilvánításhoz és a tulajdonhoz fűződő alapjog kollízióját kötelező erővel, a véglegesség igényével oldja fel, mégpedig a tulajdonhoz fűződő alapjog javára.

Az Eseti Döntés egyedi tényállása alapjogi érintettségű tényállás volt, amelyben a terheltek a „Nemzeti Konzultáció a bevándorlásról és a terrorizmusról” szóló kormányzati óriásplakátokat festettek le „Szégyen!”, „Szeged nem ilyen!”, „Szeged nem kéri!” feliratokkal. A JEH 3. pont második bekezdésének alapját – amint korábban utaltunk rá: *kimondatlanul* - ez az egyetlen eseti döntés képezte, következésképpen a Jogegységi Tanács ebből az egyetlen tényállásból vont le általános következtetést a jövőben követendő jogértelmezésre. Arra Zódi Zsolt több tanulmányában is rámutatott, hogy a precedensrendszer megfelelő működésének egyik biztosítója, hogy a bíróságok norma-intenzív érvelés helyett a tény-intenzív érvelésre térjenek át.²⁴ Eszerint egy eseti döntésnek nem elég csupán a fejrészben kiemelt ratio decidendijét figyelembe venni (az volna a norma-intenzív érvelés), hanem az ügy egyedi tényállásából kell kiindulni, ellenkező esetben a fejrész-pozitivizmus hibájába esünk.

Úgy vélem, hogy a JEH e körben több okból sem volt eléggé körültekintő.

(1) Egyfelől a Jogegységi Tanács még a fejrész-pozitivizmusban sem volt következetes. Az Eseti Döntés ratio decidendijének III. pontja ugyanis jóval árnyaltabban fogalmaz a JEH 3. pont második bekezdéséhez képest. Az Eseti Döntésben megszövegezett jogelv helyes értelmezése nem is vezethetett volna a JEH szerinti szűkítő értelmezéshez. A *ratio decidendi* szerint:

„A véleménynyilvánítás szabadsága a büntetőjogi felelősségre vonás általános akadályának nem tekinthető.”

Az itt alkalmazott *általános* szófordulat nyilvánvalóan arra utal, hogy léteznek olyan egyedi esetek, amelyekben a véleménynyilvánítás szabadsága a büntetőjogi felelősségre vonás akadályát képezheti. Ehhez képest a JEH 3. pontjának második bekezdése kivételt nem tűrő módon fogalmazza a meg a jogegységesítést szolgáló „iránymutatást”. Eszerint:

„A falfirka esetében közömbös a vagyontárgyra felvitt ábrázolás tartalma, mibenléte, célja, önmagában a vagyontárgy felületén való elhelyezés ténye képez minősített esetet.”

Ez a megfogalmazás már azt implikálja, hogy nincs olyan eset, amikor a vagyontárgyra elhelyezett vélemény (felirat) magasabb szintű védelemben részesülhetne, mint a vagyontárgy felületének védelme.

(2) A jogirodalom az Eseti Döntés „alapjog-idegen” érvelésére már korábban is rámutatott. A Kúria ugyanis kizárólag a szakági, büntető anyagi jogi szabályok alapján döntött a terheltek büntetőjogi felelősségéről, alapjogi tesztet egyáltalán nem végzett és kísérletet sem

²² Lásd erről: 6/2022. JEH (részjogerő), 2/2023. JEH (a Földforgalmi törvény „közvetlen megelőző” fordulatának értelmezése), 5/2022. JEH (a Földforgalmi törvény „helyben lakó” fogalmának értelmezése).

²³ 17/2020. (VII.17.) AB határozat Indokolás [32] [64], 1/2019. (II. 13.) AB határozat Indokolás [44], 14/2019. (IV. 17.) AB határozat Indokolás [33].

²⁴ ZÓDI Zsolt: Precedenskövetés és jogszabály-értelmezés. *Állam- és jogtudomány*, 2014/3, ZÓDI Zsolt: A korábbi esetekre történő hivatkozások mintázatai a magyar bíróságok ítéleteiben. *MTA Law Working Papers*, 2014/1.

tett az alapjogi konfliktus feloldására.²⁵ Figyelemre méltó, hogy az Eseti Döntés indokolása a tulajdonjog védelméhez fűződő alapjogot még utalás szintjén sem említette meg. Az pedig pusztán formál-logikai alapon is belátható, hogy az arányossági teszt elvégzéséhez legalább egy másik versengő alapjog, adott esetben a tulajdonhoz fűződő alapjog érvelésbe vonása lett volna szükséges.²⁶ Ezért önmagában az is kétséges, hogy az Eseti Döntés dogmatikai-szakmai értelemben meggyőző előképe lehetett-e a JEH falfirka-tartalomra vonatkozó iránymutatásának.

(3) Harmadrészt az Eseti Döntést követő alkotmánybírói határozat is az ügy egyedi sajátosságait mérlegelve oldotta fel az alapjogi kollíziót. Az Alkotmánybíróság alapjogi mérlegelése azonban szintén nem szolgálhat általános iránymutatásul a bíróságok számára. Az Eseti Döntés ellen a terheltek nyújtottak be alkotmányjogi panaszt, az Alaptörvény IX. cikk (1) bekezdésébe foglalt szabad véleménynyilvánításhoz fűződő alapjoguk sérelmét állították. A 17/2020. (VII.17.) AB határozat az Eseti Döntés alaptörvény-ellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló panaszt elutasította. E határozatában az Alkotmánybíróság – hasonlóan más határozataihoz – szintén az *egyedi mérlegelés doktrínáját* erősítette meg. Elvi élel rögzítette, hogy valamely alapjog korlátozásának igazolhatósága minden esetben „egyedi mérlegelés eredményén múlik.”²⁷ Ebből tehát az következik, hogy egy alapjogi mérlegelés helyessége csak az egyedi ügy tényállása mellett tartható, de nem általánosságban. Nem arról van tehát szó, hogy az Alkotmánybíróság alapjog-konform jogértelmezése valamennyi ügyben alkalmazható lenne, így az Alkotmánybíróság e döntése felől sem igazolható a JEH falfirka-tartalomra megadott iránymutatása.

Az Alkotmánybíróság e döntése is éles kritikát kapott a jogirodalomban.²⁸ Figyelemre méltók az AB határozathoz fűzött különvélemények is, amelyek szerint adott esetben a véleménynyilvánítás szabadságának alapjoga élvezett volna elsőbbséget a kormányzati óriásplakát felületének védelméhez képest. Az Eseti Döntés egyedi tényállása mellett is komoly vita volt az alapjogok kollíziójának eredménye kapcsán. Mindez megkérdőjelezi és tovább relativizálja a JEH meggyőző erejét, és egyáltalán azt, hogy e jogkérdés körül kialakult vitát ilyen centrális jogegységesítő eszközökkel kell-e lezárni.

(4) Negyedrészt, hadd mutassak rá a JEH még egy különös vonására. Már a korlátozott precedensrendszer bevezetése előtt nyilvánvaló volt, hogy az Alkotmánybíróság esetjoga kötelező erővel bír a rendes bíróságokra, legalábbis az alapjogok tartalmára vonatkozó értelmezést érintően. Ebből az következik, ha az Alkotmánybíróság alkotmányjogi panaszt bírált el, az adott anyagi jogszabályt érintő alaptörvény-konform jogértelmezéstől a bíróságok nem térhetnek el. A JEH Indoklás [39]-[41] bekezdései több Alkotmánybírói határozatot is felidézett a két alapjog közötti mérlegelés gyakorlatának bemutatására. Ezek között a 14/2019. (IV. 17.) AB határozat is szerepel, amelyben az alkotmányjogi panasz indítványozói egy járdaszakasz berepedezett részeit festették be színes festékekkel, balesetmegelőzési céllal, azért, hogy hatóságok figyelmét felhívják a burkolat hibáira.²⁹ Itt is abban a dilemmában kellett állást foglalni, hogy a járási hivatal vajon megfelelően döntött-e, amikor a közterület tulajdonosa érdekének védelmét helyezte előtérbe a véleménynyilvánítás szabadságával szemben. Az Alkotmánybíróság e tényállás mellett másként döntött. Kifejtette, hogy ebben az esetben a véleménynyilvánításnak a tulajdonhoz való jogra tekintettel történő korlátozása aránytalan volt, ezért a kollíziót a véleménynyilvánítás szabadsága javára döntötte el.

²⁵ PÓCZA Róbert: A Kúria határozata a köztéri óriásplakát lefestése miatti büntetőjogi felelősségről. *Jogesetek Magyarázata*, 2019/4 11.

²⁶ TAHIN Szabolcs: Az Alkotmánybíróság határozata a köztéri óriásplakát lefestését büntető kúriai határozatról. Paradox érvelési mintázatok a rendesbíróságok alapjogi szerepvállalásáról. *Jogesetek Magyarázata* 2021/1., PÓCZA: i. m.

²⁷ 17/2020. (VII.17.) AB határozat Indoklás [32] [64].

²⁸ TAHIN: i. m., PÓCZA Róbert: i. m.

²⁹ JEH Indoklás [40].

Úgy vélem, hogy e döntés tükrében válik leginkább láthatóvá, hogy a JEH jogegységesítése indokolatlan volt. Ha ugyanis az eljáró bíróság elé a járda befestésével azonos vagy ahhoz hasonló tényállású ügy kerül, a bíróság jogalkalmazási dilemmával fog szembesülni. El kell döntenie, hogy a JEH iránymutatását követi és megállapítja a bűncselekmény elkövetését, figyelemmel arra, hogy „a falfirka esetében közömbös a vagyontárgyra felvitt ábrázolás tartalma, mibenléte, célja, önmagában a vagyontárgy felületén való elhelyezés ténye képez minősített esetet.” Vagy: eltekint a JEH kötelező erejétől és az Alkotmánybíróság 14/2019. (IV. 17.) AB határozatának megfelelően végez alapjogi mérlegelést és a terheltet felmenti a vád alól.

A rendszer rugalmassága és a bírói függetlenség kérdése

A precedensrendszer napi gyakorlatainkra legmarkánsabban kifejtett hatása, hogy az alsóbb fokú bíróságoknak a Kúria jogegységesítő tevékenységének alá kell rendelnie magát. Az eseti döntések kapcsán részben érvényesül a bírói függetlenség, mert a BHGY-ben közzétett kúriai eseti döntések jogkérdésben elfoglalt álláspontjától az alsóbb fokú bíróságok indoklás mellett eltérhetnek.³⁰ A jogegységi határozatoknak azonban ennél erősebb kötőereje van, ezektől az alsóbb fokú bíróságok lényegében nem térhetnek el. Ez következik az Alaptörvény 25. cikk (3) bekezdésének utolsó fordulatából, amely szerint „a Kúria [...] a bíróságokra *kötelező* jogegységi határozatokat hoz.” A bírósági értelmezési gyakorlat már korábban is úgy fogalt állást, hogy a jogegységi tanács határozatát a bíróság akkor sem mellőzheti, ha arra a peres felek nem hivatkoztak.³¹ E hivatalból figyelembe veendő feltétlen kötőerő a jogrend rugalmassága szempontjából válik igen jelentős kérdéssé. Egy jogegységi határozat ugyanis véglegesen lezárhatja valamely jogkérdés körül kialakuló vitát, így „dermesztő” hatással lehet a joggyakorlatra.

A jogegységi határozat megváltoztatásának két fóruma van a jogrendünkben: (i) a Kúria Jogegységi Panasz Tanácsa a Bszi. 32. § (1) bekezdés a) pontja értelmében a jogegységi határozatot megváltoztatja vagy hatályon kívül helyezi, illetve (ii) az Alkotmánybíróság bírói kezdeményezés alapján folytatott egyedi normakontroll eljárásban a jogegységi határozatot megsemmisíti az Abtv. 37. § (2) bekezdése alapján. E lehetőségek közül valójában csak a Bszi. 32. § (1) bekezdés a) pontjának első fordulata biztosít közvetlen lehetőséget a megváltoztatásra, a többi eset legfeljebb ismételten teret nyithat a korábbtól eltérő tartalmú jogegységi határozat meghozatalához.

(1) Az első lehetőséget illetően érdemes abból kiindulni, hogy ellentmondás sejthető a Bszi. 32. § (1) bekezdés a) pontjának hatályos szövege és a jogegységi határozat megváltoztatásának lehetősége között. Arra már utaltam, hogy a Bszi. legutóbbi módosításai az utólagosság logikáját helyezik előtérbe, eszerint a jogegységi határozat meghozatalának *sine qua non*-ja, hogy már előzetesen ellentétes ítélkezési gyakorlat alakuljon ki. Úgy vélem, hogy igaz ez a jogegységi határozatok megváltoztatására is, mert a megváltoztatás igénye is csak akkor merülhet fel, ha az alsóbb bíróságokon vagy a Kúria ítélkező tanácsaiban a jogegységi határozattal ellentétes döntések születnek. De hogy születhetnek a jogegységi határozattal ellentétes döntések, ha az Alaptörvény értelmében a jogegységi határozat a bíróságokra és a Kúriára is kötelező? Hogyan kap impulzust a rendszer a jogegységi határozat megváltoztatásához? Ha ugyanis a jogegységi határozat kötelező, akkor bizonyosan egységes lesz a bírói gyakorlat, mert attól a bíróságok nem fognak eltérni. Ha az eltérés kizárt, vajon a Jogegységi Tanács hogyan érzékeli majd, hogy a jogegység megbomlott és a jogegység megváltoztatása szükséges? Hasonló ez *Joseph Heller 22-es csapdájának* paradoxonához: ha a

³⁰ Be. 561. § (3) bekezdés g) pontja, Pp. 365. § (5) bekezdése.

³¹ BH2009. 145.

jogegység megbomlott, a jogegységi határozat megváltoztatható; a jogegységi határozat azonban kötelező, ezért a jogegység nem bomolhat meg, tehát a jogegységi határozat mégsem változtatható meg.

A falfirka tartalmára vonatkozó JEH 3. pont esetében mindez azt jelenti, hogy egyetlen (még kúrai) bíró sem fog olyan döntést hozni, amely a véleménynyilvánítás szabadságát előnyben részesíti a tulajdonhoz fűződő alapjoggal szemben. Még akkor sem, ha az ügy egyedi tényállása ezt indokolná. A JEH. rendelkező része ugyanis kötelezően és általános iránymutatásként előírja, hogy „a falfirka esetében közömbös a vagyontárgyra felvitt ábrázolás tartalma, mibenléte, célja, önmagában a vagyontárgy felületén való elhelyezés ténye képez minősített esetet.”³²

Úgy vélem, ebben az esetben a JEH 3. pontjával tett elhibázott lépés azzal a megfontolással oldható fel, amelyre Wellmann György hívta fel a figyelmet. Szerinte egy precedens nem azért követendő mert kötelező, hanem azért, mert meggyőző.³³ A fent felhozott érvek mellett bizonyosan nem állíthatjuk, hogy a JEH falfirka tartalmára vonatkozó jogegységi rendelkezése meggyőző lenne. Sem dogmatikai értelemben, sem a JEH-ben mozgósított minimális érvek alapján. Lehetséges tehát, hogy a jogegységi határozatok kizárólagos kötelező ereje nem minden esetben tartható, így nem zárható ki az a lehetőség, hogy a bíróság egyedi ügyben mégis eltérjen a jogegységi határozat rendelkezésétől. Figyelemre méltó, hogy a JEH megjelenése után frissített Btk.-kommentár falfirka bűncselekményhez fűzött magyarázata sem tartja feltétlen irányadónak a JEH rendelkező részének 3. pontját. A kommentár szerint ugyanis a bíróságoknak a tulajdonjog védelme és a véleményszabadság védelme közötti szükségességi-arányossági mérlegelést továbbra is el kell végezni.³⁴ A kommentárhoz tartozó irodalom is érzékeltette tehát, hogy a JEH vitatott rendelkezése nem tekinthető meggyőzőnek. Más kérdés, hogy a felsőbb bíróságok és JEH-et megalkotó Kúria a JEH-től való eltérésre miként fog reagálni a felülbírálat során.

(2) Tény, hogy a jogegységi határozatok megtámadására lehetőség van az Alkotmánybíróság előtt is. A precedensrendszer bevezetése óta két bírói kezdeményezés született jogegységi határozat alaptörvény-ellenességének megállapítása és megsemmisítése iránt.³⁵ Egyik ügyben sem született érdemi döntés, de feltételezem, hogy az Alkotmánybíróság továbbra is tartani fogja magát ahhoz az elvhez, hogy nem kíván a rendesbíróságok „szuperbíróságává” válni. Az elv értelmében az Alkotmánybíróság indokolatlanul nem avatkozik bele a rendesbíróságok számára fenntartott „értelmezési tartományba”, az alkotmánybírósági határozatok ugyanis az Alaptörvény, míg a jogegységi határozatok a törvények (és egyéb jogszabályok) kötelező értelmezési eszközei.³⁶ A modern jogállamban ugyanis a bíróságok önálló értelmezési joga is alkotmányos védelem alatt áll, e védelmet az

³² Hozzá kell tenni, hogy a JEH nem illeszkedik a jogalkotás alapjogi tendenciájába sem. A rágalmozás büntetőjogi tényállása ugyanis kifejezetten relativizálta a jogtárgy védelmét azzal, hogy a Btk. 226. § (3) bekezdés 2023. június 2-től hatályos szövege az alábbi tartalommal került elfogadásra: „nem büntetendő rágalmozás miatt annak a cselekménye, aki az (1) bekezdésben meghatározottakat a közügyek szabad megvitatása körében sajtótermék vagy médiaszolgáltatás útján követi el, feltéve, hogy cselekménye nem irányul a sértett emberi méltóságának nyilvánvaló és súlyosan becsmérő tagadására.” Nehezen igazolható, hogy a tulajdonjogot miért érdemelte kiemeltbb védelmet, mint a rágalmozás jogi tárgyának tekintett emberi méltóság.

³³ WELLMANN György: Kritikai észrevételek a jogegység biztosításának új rendszerével kapcsolatban. *Magyar Jog*, 2020/11. 649. Talán az sem véletlen, hogy korábban éppen ő vetette fel, hogy a jogegységi határozat kötelező erejét el kellene törölni.

³⁴ Vö.: A Btk. 371. §-hoz fűzött kommentárral. SZOMORA Zsolt. In: KARSAI Krisztina (szerk.): *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez.*

³⁵ A Szegedi Törvényszék bírójának indítványát az Alkotmánybíróság a III/250-2/2023. számú határozatával visszautasította. A Zalaegerszegi Járásbíróság nemrégiben az I.P.20.167/2023/3. számú határozatával a Kúria 6/2022. JEH határozata (Jpe.III.60.027/2022/15. szám) alaptörvény-ellenességének megsemmisítését indítványozta, az indítványt az Alkotmánybíróság a kézirat lezárásakor (2023. július 11.) még nem bírálta el.

³⁶ 40/2004 (VI.20.) AB határozat 2.4.

indokolja, hogy a „folyamatos és rendszerképző törvényértelmezés és jogalkalmazás” biztosíthatja a másik két hatalmi ágtól való függetlenségét.³⁷

A JEH 3. pontjának megsemmisítését célzó bírói normakontrollra még nem került sor. Lehetne érvelni amellett, hogy a JEH 3. pontja a jogalkotás jegyeit mutatja, ezért a sérti Alaptörvény B) cikk (1) bekezdéséből levezethető hatalommegosztás elvét, és amellet is, hogy sérti az Alaptörvény IX. cikk (1) bekezdése szerinti véleménynyilvánításhoz való alapjogot. Ha azonban nincs ilyen kezdeményezés, a bíróságoknak továbbra is kötelezően alkalmazniuk kell a JEH 3. pontját. Ha pedig lenne ilyen tárgyú kezdeményezés, de az Alkotmánybíróság az indítványt elutasítaná, a kérdés továbbra is ugyanaz maradna: miként lehet egy nem meggyőző jogegységi határozattól eltérni a napi ítélkezés szintjén?

A hazai precedensrendszer centralizáltsága

Marad tehát egy olyan tartomány, ahova az Alkotmánybíróság sem avatkozhat be és a rendesbírószáron belül működő precedensrendszer sem biztosít kellő rugalmasságot arra, hogy a jogegységi határozattól az ítélkező bíróságok – ideértve a Kúriát is - eltérjenek.

Mindez abból adódik, hogy a hazai precedensrendszer túlzottan centralizált. Egyfelől azért, mert precedensereje csak a Kúria eseti döntéseinek, illetve a jogegységi határozatnak van. Az alsóbb fokú bíróságok eseti döntéseikhez ilyen kötőerő nem fűződik, következésképpen a jog továbbfejlesztéséhez, valamely jogszabály értelmezése körüli vitához kevésbé hatékonyan tudnak hozzászólni. Ehelyett minden jogegységesítő tevékenység az ítélkező bíróságok fölé helyezett Jogegységi Panasz Tanács kezébe fut össze. Ha a jogegységesítés ehhez a „szuperszervhez” eljut, a jogkérdés körüli vita véglegesen lezárult, attól az ítélkező bíróságok többé nem térhetnek el.

Másként biztosított az eltérés lehetősége például precedensrendszer hazájában, az Egyesült Államok legfelső bíróságán. A Supreme Court ugyanis eltérhet a saját döntéseitől.³⁸ Ezzel szemben a mi korlátozott precedensrendszerünkben az Alaptörvény 25. cikk (3) bekezdésének utolsó fordulata kifejezetten kimondja, hogy a jogegységi határozat a bíróságokra – ideértve a Kúriát is - kötelező. Létezik olyan jogrend is, ahol az alkotmányban éppen azt tartották szükségesnek kimondani, hogy a legfelső bíróság nincs kötve a saját döntéseikhez, ezért a döntéseitől eltérhet.³⁹

Mindezek a jelenségek komoly megfontoltságra intik a Kúriát, hogy milyen esetben és milyen tárgykörben hoz jogegységi határozatot. Azokban az esetekben, amikor a jogegységesítés szükségessége csak látszólagos, nem indokolt ilyen eszközhöz nyúlni, még akkor sem, ha ez az alsóbb fokú bíróságok jogalkalmazását leegyszerűsíti. Ha egy jogegységi határozat elhamarkodottan, idő előtt, indok nélkül kerül közzétételre, az hosszú időre eltorzíthatja a jogalkalmazást. Az ehhez kötődő jelenség főként akkor válik problémává, ha a Jogegységi Tanács kifogásolható döntést hozott, miként az a JEH esetében történt, és nincs lehetőség korrekcióra. Ennél még nagyobb problémát jelent, ha a jogegységesítés az ítélkező tevékenységtől teljes mértékben elszakad és a Jogegységi Tanács „külön úton” – ítélkezési előtörténet nélkül - jut arra az eredményre, hogy jogegységi rendelkezést tesz közzé.

A Bszi. 32. § (1) bekezdés b) pontja szerinti jogegységesítést a Kúria ítélkező tanácsa kezdeményezi. Ez esetben nyilvánvaló, hogy a jogegységesítés igénye a Kúria *ítélkező* tevékenysége kapcsán merül fel. Az a) pont szerinti jogegységesítés jogosultjai azonban

³⁷ A 42/2005. (XI. 14.) AB határozat, Indokolás III. 2.2. pontja (ABH 2005, 504, 512–513.) a 38/1993. (VI. 11.) AB határozat, Indokolás III. 2. pontját (ABH 1993, 256, 262.).

³⁸ OSZTOVITS: i. m. 3.1. pontja.

³⁹ Izrael alkotmányát érintően lásd: Aharon BARAK: Overruling precedent. *Israel Law Review*, 1986/21, 269.

szakmai-igazgatási vezetők lehetnek,⁴⁰ ezen eljárás tehát az ítékezéshez nem közvetlenül kapcsolódik. A korlátozott precedensrendszer bevezetését követően az Bszi. 32. § (1) bekezdés a) pont szerinti jogegységesítés mibenléte és az azzal kapcsolatos elvárások is bizonyára megváltoztak. A precedensrendszerben ugyanis „nincs jogegységi döntés, nincs kollégiumi állásfoglalás vagy hasonló kollektív bölcsesség.”, mert „minden az esetjog keretei között dől el.”⁴¹ Ha tehát abból indulunk ki, hogy a precedensrendszerben a jogkérdések kizárólag az eseti döntéseken keresztül érlelődhetnek ki, a szakmai-igazgatási vezetők által benyújtott előzetes döntéshozatali indítványok kapcsán is megfogalmazhatunk egy követelményt. Az indítványnak rá kell mutatnia az ellentétes jogértelmezésre, amit csak eseti döntések felsorakoztatásával tehet meg.⁴² A Jogegységi Tanácsnak tehát a jogegységesítés szükségességét *igazolnia kell*, ellenkező esetben a jogegységi döntés elszakadhat az eseti döntések szövegkorpuszától és könnyen irányítási eszközzé válhat.

⁴⁰ A kezdeményezés jogosultjai: a törvényszék elnöke, az ítélőtábla elnöke, a Kúria elnöke és elnökhelyettese, a Kúria kollégiumvezetője, illetve a legfőbb ügyész.

⁴¹ HANÁK András: A precedenstan az Amerikai Egyesült Államokban. *Jogesetek Magyarázata* 2012/2. 78.

⁴² Nemcsak az itt tárgyalt JEH-ből hiányzik az ellentétes gyakorlatot kibontó ítélezési előtörténet. Ugyanilyen jellemzője van a 3/2021. számú PJE határozatnak is.

© **Tahin Szabolcs**

MTA Law Working Papers

**Kiadó: Társadalomtudományi Kutatóközpont (MTA Kiválósági
Kutatóhely**

Székhely: 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Felelős szerkesztő: Kecskés Gábor

Szerkesztőség: Hoffmann Tamás, Lux Ágnes, Mezei Kitti

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

E-mail: mta.law-wp@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515